

Als dát geen insubordinatie is!

De pragmatiek van zelfstandige conditionele zinnen

Ronny Boogaart & Kim Verheij

Abstract – *Conditional clauses may be used without a main clause, i.e. as instances of insubordination in the sense of Evans (2007), to express a whole range of directive and expressive speech acts, that are described in this paper in terms of epistemic and evaluative orientation. The phenomenon is not restricted to clauses introduced by als ('if') but can also be observed for other conditional constructions. Some of these are incompatible with the definition of insubordination since they are not formally marked as subordinate. It is suggested that there may be a more general connection between 'incomplete' forms and evaluative function.*

Insubordinatie, onderschikking, conditionaliteit, subjectiviteit

Maar zoolang er hoofdzinnen bij staan (...) hebben zij hunne innige gevoelsbetekenis nog niet
(Van Ginneken 1910)

1. Inleiding

Evans (2007) heeft de term *insubordination* geïntroduceerd voor het zelfstandig gebruik van bijzinnen. Het gaat dan om zinnen die weliswaar formele kenmerken hebben van onderschikking (*subordination*), maar die zich niet zo gedragen: ze hebben zich aan het gezag van een hoofdzin onttrokken. Evans geeft in zijn uitgebreide typologische overzicht van insubordinatie precies één Nederlands voorbeeld (1)a), dat bovendien twijfelachtig is, maar, zoals de voorbeelden in (1)b)-(1)h illustreren, het verschijnsel 'bijzin als hoofdzin' bestaat zeker ook in het Nederlands (zie al Van Ginneken 1910 en vooral De Vries 2001: 518-521).

- (1) a. Hans, *of* je even naar Edith zou lopen. (Evans 2007: 380)
b. *Dat* je dat durft!
c. *Dat* ze maar een grote meid mag worden.
d. En *óf* ik dat weet!
e. *Alsof* ik daar tijd voor heb!
f. *Als* jij nou even koffie zet... (Cornelisse 2009: 32)
g. *Voordat* hij eens een keer klaar is!
h. *Zoals* zij kan schrijven!

De geursiveerde woorden in (1)a)-(1)h zijn onderschikkende voegwoorden, maar deze zinnen kunnen allemaal zonder expliciete hoofdzin worden gebruikt. Een rele-

vante hoofdzin kan soms wel aangevuld worden uit de context, maar dat is niet altijd even gemakkelijk en ook niet nodig om de bedoeling van de spreker te begrijpen.

Bovendien hebben insubordinatieve constructies vaak een heel specifieke functie of gevoelswaarde, die verloren gaat als er een hoofdzin wordt geëxpliciteerd (Boogaart 2010). Evans onderscheidt drie functies van insubordinatie. In de eerste plaats worden deze constructies typisch gebruikt voor het uitvoeren van directieve taalhandelingen, zoals in (1)f het geval is. De tweede functie noemt Evans *modaal*, omdat het daarbij gaat om een houding van de spreker ten opzichte van de inhoud van de uiting. Hieronder vallen bijvoorbeeld wens-constructies als (1)c en gevallen die twijfel of verbazing uitdrukken ((1)b, (1)g, (1)h). In het derde type – Evans spreekt hier van ‘signaling presupposed information’ – wordt een aanname uit de voorafgaande context herhaald (zie (1)a),¹ geëxpliciteerd, benadrukt of juist ontkend. Zo kan in het Nederlands een losse *alsof*-zin als (1)e gebruikt worden als een krachtige ontkenning van een suggestie.

In deze bijdrage onderzoeken we de functie van zelfstandig gebruikte conditionele zinnen in het Nederlands. In paragraaf 2 geven we een overzicht van insubordinatie met het voegwoord *als*, zoals in (1)f.² We volgen daarbij in eerste instantie de indeling in drie functies van Evans, maar zullen in 2.4 een eigen indeling voorstellen in termen van epistemische en evaluatieve richting. In paragraaf 3 bespreken we de mogelijkheid van insubordinatie met andere conditionele voegwoorden dan *als*, en met constructies waarin helemaal geen conditioneel voegwoord voorkomt. Dat leidt in de slotparagraaf 4 tot een fundamentele vraag over de notie insubordinatie als zodanig.

2. Insubordinatie met *als*

Het Nederlands kent verschillende conditionele voegwoorden, en ook nog een aantal conditionele constructies zonder voegwoord (zie paragraaf 3), maar daarvan is *als* waarschijnlijk het meest frequent en in elk geval het meest algemeen toepasbaar. Dat zien we terug in het domein van insubordinatie: *als*-zinnen komen regelmatig zonder hoofdzin voor en binnen de hele verzameling van zelfstandige *als*-zinnen zijn bovendien verschillende sub-constructies te onderscheiden met eigen vorm- en betekenissenmerken (vergelijk Stirling 1999 over het Australisch Engels en Lombardi Vallauri 2010 vooral over het Italiaans).

¹ Het gebruik van *zou* in plaats van *zou willen* (of *wil*) maakt de uiting naar ons gevoel ongrammaticaal, maar het is waar dat *of*-zinnen in het Nederlands zelfstandig gebruikt kunnen worden in de context van een herhaalde vraag of verzoek (*of je worst lust*).

² Zie Verstraete, D’Hertefelt & Van Linden (2012) voor een vergelijkbaar overzicht van insubordinatie met het voegwoord *dat*.

2.1. Directieve taalhandelingen

Als we naar de functie van zelfstandige *als*-constructies kijken, vallen de meeste in Evans' eerste categorie, die van de directieve taalhandelingen. Binnen de groep van directieven kunnen we een onderscheid maken tussen die taalhandelingen waarmee de spreker de luisteraar aan wil zetten tot het uitvoeren van een actie (zoals een verzoek of een advies) en die waarin hij de luisteraar juist ergens van probeert te weerhouden (bijvoorbeeld een dreigement of een waarschuwing). Een voorbeeld van de eerste categorie is te vinden in (2).

- (2) A: als jij nou daar met de boot aan de zijkant gaat hangen?
 B: nee dan uh xxx
 (CGN fn007824)³

Zoals het vraagteken in de CGN-transcriptie aangeeft, kunnen we deze uiting als een volledige uiting beschouwen. Als spreker B reageert, geldt zijn gespreksbeurt dan ook niet als een interruptie. Een specifiekere constructie van dit type is wat Cornelisse (2009: 32) de '*als iets dan niets*'-constructie noemt (zie ook Boogaart 2012), waarin de interpretatie van een verwachte tegenprestatie ontstaat door nadruk op *jij* (met *je* verdwijnt die specifieke lezing).⁴

Je zegt bijvoorbeeld: "Als jij nou eens een lekker kopje koffie zet..." Het "als" suggereert dat er een "dan" komt met een tegenprestatie. Maar die hoeft je helemaal niet te noemen! Gewoon de zin laten uitdoven en wachten tot je bediend wordt.

In het algemeen valt het frequente gebruik van *als*-zinnen in directieve taalhandelingen te verklaren als een beleefdheidsstrategie: een spreker die iets van de luisteraar gedaan wil krijgen, moet met enige omzichtigheid te werk gaan. Het gebruik van conditionele zinnen is daarvoor een geschikt middel. Dát het om een directieve taalhandeling, zoals een verzoek, gaat moet in de volledige versie – met expliciete hoofdzin ('als jij nou eens een lekker kopje koffie zet, dan doe ik de afwas') – door de spreker worden geïnfereerd; het is een klassiek voorbeeld van een indirecte taalhandeling. In het geval van een insubordinatie-constructie van het type *als jij nou (eens)...* echter is die inferentie sterk geconventionaliseerd, en in een aantal gevallen onmiskenbaar deel geworden van de semantiek van de constructie. Dat is een graduele kwestie: als de spreker de zin laat 'uitdoven', als in het citaat van Cornelisse, is het duidelijker dat de zin in principe vervuldigd had kunnen worden dan bijvoorbeeld in (2).

³ CGN = *Corpus Gesproken Nederlands*.

⁴ In de eerste persoon (*als ik nou eens een lekker kopje koffie zet...*) is de taalhandeling niet directief, maar commissief; de spreker bindt zich ermee aan het uitvoeren van de handeling en kan zich later niet beroepen op het 'alleen maar' hypothetische karakter van de *als*-zin.

De schrijver van (3) laat nog op een andere manier zien dat de constructie volledig zelfstandig kan fungeren.

- (3) Als u zo vriendelijk wilt zijn om dit bedrag pas in JANUARI OVER TE MAKEN aan onze penningmeester. Wij zijn u daar zeer erkentelijk voor. (*stellers.nl*)⁵

In (3) had de vervolgzin ook als hoofdzin geformuleerd kunnen worden ('dan zijn wij u daar zeer erkentelijk voor'), maar blijkbaar beschouwt de schrijver de formulering met *als u zo vriendelijk wilt zijn om* op zichzelf als een volledig verzoek. Sterker nog, in de formulering van de volgende zin veronderstelt hij alvast de inwilliging van het verzoek. De sterke conventionalisering van het patroon in (3) blijkt ook uit het feit dat hier geen partikel als *nou (eens)* nodig is voor de verzoek-lezing van de losse bijzin.

Een directieve taalhandeling met minder kracht dan een verzoek is een suggestie of een advies. Net zoals bij een verzoek gaat het om een toekomstige handeling van de luisteraar, maar in dit geval wordt die voorgesteld als primair in het belang van de luisteraar zelf. In gevallen als (4) wordt het advies niet alleen hypothetisch geformuleerd door het gebruik van *als*, maar ook nog eens met een vraagintonatie; ook het gebruik van *een keer* maakt de directief minder dwingend.

- (4) Als je nou eens een keer zonder kinderen naar je moeder gaat en eens met haar gaat praten over hoe je je voelt? (*Viva forum*)

Deze constructie leent zich uitstekend voor gevoelige onderwerpen. Het 'advies' in (5) is daarentegen minder omzichtig en veel dwingender. De advies-constructie lijkt hier eerder ironisch gebruikt, ook omdat het kwaad (het indrukken van het knopje) al geschied is.

- (5) Als je nou eens een keer nadenkt voor je op het invoeren knopje drukt. (*FOK forum*)

Dat brengt ons bij taalhandelingen waarmee de spreker de luisteraar er juist van wil weerhouden om een bepaalde actie uit te voeren, zoals in de eerste zin van (6), uit een filmscenario.

- (6) Als je dat maar uit je hoofd laat.
Jij laat die mensen met rust.
Alles is beschreven en daar kun jij niks aan toevoegen.
Dus jij gaat gewoon naar je land en laat je daar niet zien.
Begrepen? (*videofilmer.nl*)

⁵ Voorbeelden van het internet zijn in mei en juni 2010 geattesteerd in het kader van de bachelor-scriptie van de tweede auteur (Verheij 2010).

In dit fragment maakt de context duidelijk hoe dwingend de *als*-constructie hier bedoeld is. Er zou weleens een nare consequentie aan verbonden kunnen zijn als de ‘jij’ het *niet* uit zijn hoofd laat, maar die consequentie wordt niet in een hoofdzin expliciet gemaakt. Als de spreker dat wel wil doen, is dat nog niet eens zo gemakkelijk; het ligt dan meer voor de hand om een nieuwe zin te beginnen met *anders* of *want anders*, zoals je dat ook na een imperatief zou doen. De mogelijke nevenschikking met ‘*want anders* + hoofdzin’ laat weer zien dat de *als*-zin zelf als een afgeronde ‘hoofdzin’ wordt beschouwd. Ook het partikel *maar* lijkt gemotiveerd door het zelfstandige, imperatief-achtige karakter van de *als*-zin (vergelijk *laat dat maar uit je hoofd!*).

De zelfstandige *als*-zin gebruikt als dreigement, van het type geïllustreerd in (7), lijkt erg op de hierboven beschreven waarschuwing, maar de interpretatie is in feite precies andersom: de luisteraar moet vooral niet doen wat er in de voorwaardelijke zin staat.

- (7) Als je het waagt...!
Als je dát doet...!

Een ander verschil met (6) is dat de ‘ontbrekende’ hoofdzin hier met meer kracht wordt opgeroepen; de uitingen in (7) zijn duidelijker onvolledig. Dat blijkt ook uit de intonatie (en in de geschreven versie uit de drie puntjes). Het zal nadelig uitpakken voor de luisteraar als die de inhoud van de *als*-zin realiseert, maar wat er precies zal gebeuren laat de spreker in het midden, misschien ook met de suggestie dat het te erg is om in woorden uit te drukken (Boogaart 2010 legt een relatie met de stijlfiguur *aposiopesis*). Een specifiek subtype van deze constructie is nog dat met (*heel*) *snel*, zoals in (8), met een negatie en vaak een werkwoord dat in zijn betekenis iets van ‘weggaan’ of ‘ophouden’ heeft (*stoppen*, *opsodemieteren*, *maken dat je wegkomt*); het partikel *nou* en het – zinsfinale – partikel *he* wijzen hier weer op de zelfstandige status van het patroon.

- (8) Als je nou niet heel snel opflikkert he. (*Fok Forum*)

2.2. Modale insubordinatie

De taalhandeling ‘aanbod’ betreft altijd een handeling van de spreker zelf en om die reden past de *als*-constructie in (9) niet goed in de klasse van directieve functies (‘interpersonal coercion’) zoals Evans die voor insubordinatie onderscheidt; daarom delen we deze hier in bij de door Evans ruim opgevatte categorie van deontisch-modale insubordinatie (‘concerned with action, by others and by the speaker himself’ (Palmer 1986: 96)).

- (9) Op de kaart stond geschreven: Ik voel net even wat anders dan de gemiddelde Nederlander. Als ik iets voor je kan doen... (*degouwegift.nl*)

De puntjes achter de zin kunnen, als gezegd, een reden zijn om de uiting als ‘onaf’ te beschouwen. Een voor de hand liggend vervolg is ‘dan zeg je het maar’ of ‘dan doe ik het graag’. De puntjes kunnen ook een aanwijzing zijn om de zin als een soort verzuchting op te vatten (met een iets andere intonatie), een wens zoals ‘kon ik maar iets doen’.⁶ De uiting krijgt dan een meer emotionele lading: dit goedbedoelde aanbod helpt niet tegen het werkelijke euvel en dat weet de spreker ook. Welke interpretatie hier de bedoelde is, hangt vooral af van de ernst van de situatie.

Wensen en verlangens noemt Evans expliciet als voorbeelden van deontisch-modale insubordinatie en die kunnen in het Nederlands met een *als*-constructie worden gepresenteerd, vooral in combinatie met *zou(den)* of *mocht(en)* en het partikel (*toch*) *eens*, zie bijvoorbeeld (10).

- (10) Als dit toch eens waar zou zijn: Heetste zomer ooit op komst. (*Fiegentrio weblog*)

Een interessant geval in het CGN is (11), waar de volgende spreker de wenselijkheid expliciet maakt.

- (11) A: als dat zou kunnen.
B: dan is 't toch wel leuk. (CGN fn008288)

Spreker A wordt hier niet onderbroken door B. De intonatie van de eerste uiting is die van een afgeronde zin, er volgt een pauze, waarna B de zin alsnog ‘afmaakt’ met een hoofdzin.⁷ Die aangevulde hoofdzin is echter wel een understatement in vergelijking met de sterke wens waarvoor de vaste constructie *als dat zou kunnen* gebruikt wordt.

Terwijl de wens in (10) en (11) een soort verzuchting van de spreker is – het hoeft niet om een realiseerbare wens te gaan – heeft de spreker in (12) een meer praktische wens voor de nabije toekomst.

- (12) Als we maar op tijd komen!

Dit gebruik van *als*-insubordinatie combineert de wens-betekenis met (epistemische) twijfel: het is lang niet zeker dat we op tijd gaan komen, maar het is wel de hoop van de spreker. In sommige gevallen overheerst de twijfel op een goede afloop. Zo'n gebrek aan vertrouwen blijkt duidelijk in het volgende fragment; zeker met de klemtoon op *dat* is de uiting nog nauwelijks een wens te noemen.

⁶ Die laatste zou zelf ook als een geval van insubordinatie beschouwd kunnen worden, zie 3.3.

⁷ Dat mechanisme van ‘co-constructie’ is niet ongebruikelijk bij conditionele constructies (Akatsuka 1997). Huiskes (2010: 99 e.v.) bespreekt zulke gevallen van beurtwisseling na een adjunct in Nederlandse conversatie en suggereert dat het adjunct niet syntactisch maar wel pragmatisch compleet is. Zulke contexten zouden het ontstaan van insubordinatie bij (vooropgeplaatste) adjuncten natuurlijk kunnen vergemakkelijken.

- (13) Als dat maar goed gaat, denk ik vaak bij Alexei Shirov. (...) Steeds ben ik erop voorbereid dat de boel met donderend geraas in elkaar zal storten. (*Corus Chess 2010*)

Een sterk en dwingend verlangen is te vinden in (14), waar de taalhandeling in de richting van een eis gaat.

- (14) Overigens is Greenpeace niet tegen andere vooruitgang die synthetische biologie kan brengen, aldus Van Bekkem. Als het milieu maar buiten schot blijft. (*kennislink.nl*)

Zoals (12) en (13) elementen van deontische en epistemische modaliteit combineren, zo is ook de grens tussen een sterk verlangen van de spreker en zijn wens dat het verlangen door de hoorder(s) wordt gerealiseerd natuurlijk moeilijk te trekken; in sommige contexten is het type in (14) eerder 'directief' dan 'deontisch-modaal'.

Een ander subtype van modale insubordinatie bij Evans wordt gevormd door exclamatieve uitingen. Ook hier zijn graduele verschillen vast te stellen, zowel in de intensiteit van de uitroep als in de mate van conventionalisering. Exclamatieve uitingen met *als* bevatten typisch een negatie, terwijl de propositie juist sterk bevestigd wordt door de spreker (of, anders gezegd, de inhoud van de hele *als*-zin wordt sterk ontkend, wat door de dubbele ontkenning dan een sterke bevestiging oplevert). Vaste uitdrukkingen in deze categorie zijn (15) en (16).

- (15) Als dat [EIGENNAAM] niet is!
(16) Als ik het niet dacht!

Deze zijn zo sterk geconventionaliseerd dat een hoofdzin er nauwelijks bij te denken is; ze komen eigenlijk ook niet voor mét een hoofdzin. Bij voorbeelden als (17) en (18) is dat anders.

- (17) Allee als dat geen geen ruiters op een wit paard zijn. (CGN fv400019)
(18) Als dat geen motief is om iemand dood te schieten. (*Bondtebond.nl*)

De spreker bedoelt dat 'dat' overduidelijk wél ruiters op een wit paard zijn (17) en dat 'dat' zeker geldt als een goed motief om iemand dood te schieten (18). Dat kun je ook zien aan de hoofdzinnen die er soms wel degelijk op volgen, zoals die in (19).

- (19) Me dunkt, als dat geen ambitie belichaamt dan weet ik het niet. (*Trouw.nl*)

Volgens Verbrugge & Smessaert (2009) bevat het antecedent (de *als*-zin) in dit soort conditionele zinnen sowieso de meeste informatie. De consequens (de *dan*-

zin) neemt vaak de vorm van een idiomatische uitdrukking aan (2009: 10), zoals ‘dan ben ik de paus’ of ‘dan eet ik m’n hoed op’, en kan daardoor makkelijk weggelaten worden. Een vergelijkbare constructie, maar niet speciaal met negatie, is nog wat Cramwinckel (2011) de ‘spierbalconditioneel’ noemt, in (20).

(20) Als er nou [iets/iemand/ergens/één] *x* is [dan is het wel *y*]!

Dit is een intensiverende constructie waarmee de spreker aangeeft dat *y* een prototypisch geval is van *x*. Aangezien de context meestal afdoende duidelijk maakt dat *y* het onderwerp van gesprek is, blijft de hoofdzin vaak weg.

Er is ten slotte nog een exclamatief/evaluatief gebruik van *als*-insubordinatie dat, net als (20) geen negatie bevat. Althans, niet expliciet. Toch bedoelt de spreker in (21) zonder meer dat hij er *niet* aan gaat beginnen.

(21) Daar kan ik echt geen mededelingen over doen, als ik daar aan ga beginnen.
(*wieisdemol.nl*)

Dit type komt ook wel met een expliciete hoofdzin voor en daarin staat dan altijd iets dat beschouwd moet worden als (zeer) ongewenst.

(22) @ruuddewild: @Kapperjack Ja als ik daar aan ga beginnen hou ik geen haar meer over (*Twitter.com/ruuddewild*)

Mét hoofdzin is het minder vanzelfsprekend dat de spreker ‘er niet aan gaat beginnen’. Alsof eerst nog vastgesteld moet worden of het expliciet gepresenteerde gevolg wel onwenselijk genoeg is. In het geval van insubordinatie is er geen discussie meer mogelijk over de onwenselijkheid van de consequens. Dit kan ook algemener een motivatie zijn voor het gebruik van insubordinatie, en misschien een verklaring voor de kracht ervan: als je een hoofdzin specificceert, kan de luisteraar dáárop reageren (‘en wat dan nog?’).

Een wat specifiekere constructie van dit type is nog: *als het zo moet*.⁸ De ‘weggelaten’ hoofdzin daarbij beschrijft eigenlijk precies wat de interpretatie van al deze zinnen moet zijn: ‘dan maar niet’.

2.3. Signalering van vooronderstellingen

Bij het laatste type insubordinatie dat Evans onderscheidt, dat van ‘signaling presupposed information’, is steeds de vraag hoe zelfstandig de constructie eigenlijk is. Aangezien die hier steeds betrekking heeft op een aanname uit de voorafgaande context, is er voor dit type per definitie context nodig, zie bijvoorbeeld (23).

⁸ De cruciale rol van intonatie bij het onderscheiden van verschillende insubordinatie-constructies blijkt uit het feit dat met een iets andere intonatie (*als het zo móet*) de spreker laat zien dat hij niet in verzet gaat, maar zich juist bij het ondervermijdelijke neerlegt (‘dan moet het maar zo’).

- (23) A: Als ik mijn tentamens haal, kunnen we lekker op vakantie.
B: Áls je je tentamens haalt, ja.

De voorwaarde dat spreker A eerst zijn tentamens moet halen om op vakantie te kunnen, kan echter ook door spreker B zelf worden ingebracht; de *als*-zin is dan in elk geval geen letterlijke herhaling meer van een voorafgaande bijzin en de band met de hoofdzin is dan lossier.

- (24) A: In juli kunnen we lekker op vakantie.
B: Als je je tentamens haalt, ja.

Dit type ‘losse’ *als*-zin wordt gebruikt om een voorwaarde te benadrukken. Het gaat steeds om een conflict met aannames uit de voorafgaande context omdat de spreker de nadruk legt op het voorwaardelijke karakter van die aanname, waarvan de waarheid of realisering dus niet vaststaat. De twijfel daaraan hoeft niet expliciet gemaakt te worden met een *maar*-zin (‘maar het is nog maar de vraag of dat zo is’); die kan ook blijken uit een sterke klemtoon op *als*. Sterker nog, het beklemtoond voegwoord kan zelfs in z’n eentje gebruikt worden om twijfel uit te drukken aan de waarheid of werkelijkheid van een voorwaarde (*ja, áls!*), net zoals (*nou en) óf!* voor een sterke bevestiging gebruikt wordt.

2.4. De sturende kracht van *als*-insubordinatie

Als we het hele veld van insubordinatie met *als* overzien, is duidelijk dat deze constructies nooit alleen maar een neutrale beschrijving geven van een mogelijke situatie; er is in 2.1 t/m 2.3 geen ‘assertieve’ taalhandeling langs gekomen. De spreker geeft door zo’n constructie te gebruiken óók altijd een subjectief oordeel over de waarheid (epistemisch) of wenselijkheid (evaluatief) van die situatie, dat positief of negatief kan zijn. In het epistemische domein vinden we *als*-constructies die een hoge mate van zekerheid of juist twijfel uitdrukken; in het evaluatieve domein zijn er constructies die een situatie als wenselijk of juist als onwenselijk presenteren. In termen van epistemische en evaluatieve richting, kunnen de insubordinatie-constructies met *als* dus als in tabel 1 ingedeeld worden.⁹

De voorbeelden die in de rechterkolom in de 2e persoon staan, zijn het duidelijkst directief aangezien ze een toekomstige handeling van de hoorder betreffen, maar in feite sturen alle constructies in tabel 1 de hoorder in één bepaalde richting (positief of negatief). Dat kán zijn in de richting van het uitvoeren of nalaten van een concrete handeling, maar het kan ook gaan om het trekken van een con-

⁹ Vergelijk het onderscheid tussen *argumentational* en *evaluative orientation* zoals gemaakt door Verhagen (2000). Wij noemen de eerste hier *epistemisch* omdat juist ook voor de meer evaluatieve gevallen geldt dat ze door de spreker sturend/argumentatief kunnen worden ingezet.

clusie over de waarschijnlijkheid of wenselijkheid van een situatie, dus om ‘cognitieve coördinatie’ in de zin van Verhagen (2005).

	EPITEMISCH	EVALUATIEF
POSITIEF	zeker <i>als dat niet x is...</i> <i>als dat [naam] niet is!</i> <i>als er nou iets x is!</i>	wenselijk <i>als jij nou (eens) even...</i> <i>(en) als je nou eens (een keer)...?</i> <i>als dat eens waar mocht zijn!</i>
NEGATIEF	onzeker <i>ja, als!</i> <i>als tenminste...</i> <i>als dat maar goed gaat!</i>	onwenselijk <i>als je dat doet!</i> <i>als je nou niet (heel) snel...</i> <i>als ik dáár aan ga beginnen</i>

Tabel 1. De epistemische en evaluatieve functie van insubordinatie-constructies met *als*.

Ook volledige *als*-constructies – mét hoofdzin – kennen natuurlijk deze verschillende gebruiksmogelijkheden, maar daar hangt de specifieke epistemische of evaluatieve interpretatie in hoge mate af van de inhoud van de hoofdzin en de context. Bij de insubordinatie-constructies is die ‘pragmatische’ betekenis geïncorporeerd in de semantische component van de constructie zelf, zoals aan de vorm-kant vooral blijkt uit het gebruik van modale partikels en een specifiek – vaak exclamatief – intonatie-patroon.

3. Meer conditionele insubordinatie?

Aangezien de protasis van een conditionele constructie zich blijkbaar goed leent voor zelfstandig gebruik, valt te verwachten dat insubordinatie niet alleen met *als* maar ook met andere conditionele voegwoorden voorkomt. Dat die verwachting maar ten dele uitkomt, heeft waarschijnlijk met genre te maken: insubordinatie is een typisch spreektaalig fenomeen en voegwoorden als *indien*, *tenzij* (Daalder 1994) en *mits* (Daalder 2009) worden vooral in formele contexten gebruikt.¹⁰ In deze paragraaf bespreken we kort een aantal constructies waarvan de interpretatie opgevat kan worden als het eerste deel van een conditionele constructie waarvan het tweede deel ontbreekt. Het zijn echter niet allemaal even duidelijk gevallen van insubordinatie als de constructies met *als*.¹¹

¹⁰ Een interessante observatie in dit opzicht is nog die van Duin (2011) dat bijzinnen met *wanneer* niet of nauwelijks zelfstandig worden gebruikt. *Wanneer* is als zodanig weliswaar niet infrequent in spreektaal, maar dan is het meestal een (vragend) bijwoord; het conditionele gebruik van *wanneer* is vooral schriftelijk.

¹¹ Een ander voorbeeld daarvan is nog de *het is dat*-constructie (*het is dat ik je zo aardig vind*) waarmee een negatieve conditie wordt gepresenteerd (*als ik je niet zo aardig vond*). Die kan gevolgd worden door een zin met *maar/want anders*, maar komt ook veelvuldig zelfstandig voor (Reuneker & Boogaart 2013).

3.1. *Zolang*

Een conditioneel voegwoord met een geconventionaliseerd zelfstandig gebruik is *zolang*, vooral in combinatie met het partikel *maar* (De Jonge 2011). Een voorbeeld uit het CGN is (25).

- (25) zolang je maar beseft dat het om nog niet bewezen veronderstellingen gaat (CGN fn001375)

In het CGN komen we ook nogal wat vergelijkbare gevallen van *zolang*-zinnen tegen die wél door een hoofdzin worden gevolgd; die zijn dan van het type ‘dan is het goed’, ‘dan is het geen probleem’ en ‘dan vind ik het allemaal best’. Dat is ook precies de betekenis die de zelfstandige *zolang*-constructie heeft en het is dus opnieuw een voorbeeld van een insubordinatie-constructie met een specifieke evaluatieve betekenis, in dit geval een positieve: de spreker wil dat aan de voorwaarde in de *zolang*-zin wordt voldaan. Zoals we ook zagen bij *als* kan die positieve betekenis in specifieke contexten op verschillende manieren tot uitdrukking komen, uiteenlopend van een persoonlijke wens van de spreker tot een vrij dwingende eis aan de hoorder.

3.2. *Stel dat*

Een conditionele zin met *als* kan gebruikt worden om een vraag in te leiden, zoals in (26)a, maar die functie kan ook vervuld worden door een zin met *stel dat* of alleen *stel*, zoals in (26)b en (26)c.

- (26) a. Als je een miljoen wint, wat zou je dan doen?
 b. Stel dat je een miljoen wint, wat zou je dan doen?
 c. Stel, je wint een miljoen, wat zou je dan doen?

Het gaat in dit type vragen vooral om het oproepen van een toekomstscenario; de vraag zelf (‘wat dan?’) laat zich raden en kan dan ook wel weg blijven. Het resultaat daarvan is de constructie in (27)a, waarin de spreker enkel en alleen door het uiten van de *stel (dat)*-zin, met een afgeronde vraag-intonatie, een vraag stelt. De overeenkomst met andere insubordinatie-gevallen is duidelijk: de pragmatische functie van de expliciete vraag in (26)a is deel geworden van de betekenis van de *stel (dat)*-constructie.

- (27) a. Stel dat je een miljoen wint?/Stel, je wint een miljoen?
 b. Stel dat je een miljoen wint!/Stel je wint een miljoen!

Met een exclamatieve intonatie, zoals in (27)b, verdwijnt de vraag-interpretatie en is de constructie vooral evaluatief ('dat zou toch geweldig/verschrikkelijk zijn').

3.3. V1

Volgens de ANS kunnen zinnen ingeleid door *als*, *wanneer* of *indien* 'in het algemeen' vervangen worden door zinnen zonder voegwoord met de persoonsvorm op de eerste zinsplaats en inversie (maar zie Verheij 2011 over mogelijke verschillen tussen v1 en *als*). Een voorbeeld is (28).

(28) Had ik dat geweten, dan had ik het nooit gedaan.

Ook dit type bijzinnen kan zelfstandig gebruikt worden. Ze bevatten dan bijna altijd het partikel *maar* en drukken een wens uit (Evans' categorie van 'modale insubordinatie').¹² Het werkwoord op de eerste zinsplaats staat in de verleden of voltooid verleden tijd.

- (29) Had ik dat maar geweten!
 (30) Kon ik nog maar bij je zijn
 Kon ik nog maar even met je delen

Deze bijzinnen zijn zó zelfstandig dat een hoofdzin nauwelijks denkbaar is, behalve iets algemeen als 'dan zou dat heel fijn zijn'. Ze kunnen wel door een specifiekere *dan*-zin worden gevolgd – zoals het vervolg van (30) in (31) laat zien – maar zelfs in dat geval is het nog maar de vraag of de *als*-wens daarbij als bijzin fungeert.

- (31) Was je nu maar niet zover bij mij vandaan
 Dan zou ik kunnen laten zien wat ik nog voel voor jou

Een *dan*-zin heeft namelijk niet per se een voorafgaande bijzin nodig en in (31) kan de spreker met de tweede zin ook een motiveer geven voor de voorafgaande taalhandeling; die kan dan zelfs nevenschikkend met de voorafgaande *als*-wens verbonden worden, als in (32).

- (32) ...want dan zou ik kunnen laten zien wat ik nog voel voor jou

De zelfstandige v1-constructie levert wel een probleem op voor de definitie van insubordinatie. Die stelt dat insubordinatie formele kenmerken heeft van onder-

¹² Afhankelijk van context, intonatie en partikelgebruik kunnen v1-wensen, net zoals *als*-wensen, ook in de richting van een verwijt aan de hoorder gaan: *hield je maar eens een keer je mond, ging je maar eens naar de kapper!*

schikking. Maar dat we *had ik dat geweten* in (28) als een bijzin beschouwen, is op functionele gronden: naar de betekenis is het een conditionele zin, die in de zin als geheel één zinsdeelfunctie vervult, te weten die van bijwoordelijke bepaling. In het zelfstandig gebruik in (29) echter is het – in afwezigheid van onderschikkend voegwoord of zinsfinale positie van het werkwoord – moeilijk vast te stellen waarom deze uiting ‘formally subordinate’ (Evans 2007) zou zijn. Er zijn immers volop v1-constructies, zoals ja/nee-vragen en imperatiefzinnen, die duidelijk geen bijzin zijn (zie Daalder 1983 over de algemene betekenis van het v1-patroon). Dat een v1-wens, zoals in (29), ontstaan is uit een samengestelde zin zoals (30), is een interessante hypothese over een diachrone ontwikkeling, maar synchroon gezien bevat (29) eigenlijk geen kenmerk van onderschikking.

3.4. Conditionele imperatief

Net als in veel andere talen kan ook in het Nederlands de gebiedende wijs gebruikt worden om een voorwaarde te presenteren, met name in een paratactische constructie met *en* (Boogaart 2004; Fortuin & Boogaart 2009), zoals in (33).

(33) Leen hem 20.000 Euro uit en u zult het niet terugkrijgen! (*Trouw*, 14 juli 2007)

De conditionele interpretatie – ‘als u hem 20.000 Euro uitleent, zult u het niet terugkrijgen’ – is hier een eigenschap van de hele constructie en als het tweede deel impliciet blijft (*Leen hem 20.000 Euro uit!*), dan blijft alleen een directieve lezing van de imperatief over. En die was in (33) duidelijk niet bedoeld. Er bestaat echter een subtype van de conditionele imperatief dat wel degelijk zelfstandig gebruikt kan worden, namelijk die met de partikelcombinatie *maar eens* (Proeme 1984: 246-248).

(34) Leen hem maar eens 20.000 Euro uit!

Voor de analyse van Fortuin & Boogaart (2009: 645) vormden die een probleem:

Imperative clauses with *maar eens* (...) differ from the regular conditional imperative construction in two respects. First, the consequences of the realization of the imperative situation are often not expressed by a separate clause (...). Second, if the speaker wants to make the apodosis explicit, he will generally use the resumptive correlator *dan* (‘then’) in the second clause (...) rather than the conjunction *en*.

Het zal duidelijk zijn dat precies deze twee verschillen tussen de *maar eens*-imperatief en de gewone conditionele imperatief, het aantrekkelijk maken om (34) nu als een geval van insubordinatie te beschouwen waarin het tweede deel impliciet is gebleven (‘dan zul je wel zien dat je het niet terugkrijgt!’). Een probleem is echter weer dat de imperatief in (34), net zoals de inversie-constructie in (29), op zich-

zelf geen kenmerken van onderschikking vertoont; de eerste deelzin in (33) is misschien wel semantisch maar niet syntactisch ondergeschikt aan de tweede zin (Culicover & Jackendoff 1997).

4. Tot besluit

Zelfstandig gebruikte conditionele zinnen kunnen méér of minder zelfstandig zijn, maar ze delen met elkaar wat Van Ginneken (1910) ‘hunne innige gevoelsbeteekenis’ heeft genoemd. De noties epistemische en evaluatieve richting uit 2.4 kunnen gezien worden als een poging om die ‘gevoelsbeteekenis’ te concretiseren en te specificeren. Nu hebben conditionele zinnen sowieso – ook mét expliciete hoofdzin – veelal betrekking op de waarschijnlijkheid of wenselijkheid van een situatie, maar het impliciet laten van de apodosis versterkt duidelijk hun expressieve of retorische kracht. Of de zelfstandige protasis dan de vorm heeft van een bijzin en dus, strikt genomen, wel een geval van *insubordinatie* genoemd mag worden, doet er dan eigenlijk niet zoveel toe. In 3.2-3.4 zagen we al een paar voorbeelden van zulke constructies die naar de vorm geen bijzin zijn, maar waarvan de functie zeer vergelijkbaar is met die van de losse *als*-zinnen in paragraaf 2 (vergelijk ook nog noot 11). Maar daar zijn er meer van. Ook de gevallen in (35) kunnen, naar hun functie, beschouwd worden als de protasis van een conditionele constructie, maar de vorm ervan is noch die van een hoofdzin, noch die van een bijzin.

- (35) a. Met zulke vrienden...
 b. Ja, met zó'n inkomen!
 c. T'ja, in dát geval...
 d. Nog één zo'n opmerking!

Dat ook (meer of minder) zelfstandige woordgroepen gebruikt kunnen worden voor functies die typisch worden geacht voor insubordinatie-constructies, zien we ook buiten het conditionele domein. De Vries (2001: 520-521) geeft als voorbeeld van een losse bijzin de zin in (36)a, maar daarnaast is natuurlijk (36)b mogelijk, die net als (36)a positief of negatief kan zijn maar in geen geval neutraal.

- (36) a. Zoals/hoe die vrouw zich kleedt...
 b. De manier waarop ze zich kleedt...

In het algemeen kunnen losse zelfstandige naamwoordgroepen, met of zonder relatieve bijzin, gebruikt worden met een sterke evaluatieve functie, zoals de voorbeelden in (37) duidelijk maken (de constructie in (37)a is zeer productief op het internet en lijkt per definitie negatief-evaluerend).

- (37) a. Van die mensen die...
 b. Oma's die hun kleinzoon als ringtone hebben...
 c. Mannen!/Vrouwen!

Met deze voorbeelden zijn we ver verwijderd geraakt van de typische gevallen van insubordinatie waarmee we deze bijdrage openden. Toch zijn ze belangrijk om te noemen omdat ze suggereren dat er een algemener verband bestaat tussen 'onvolledigheid' en sturende (subjectieve, evaluatieve, exclamatieve) functie, dat niet beperkt is tot de ongehoorzame bijzinnen van Evans. Maar of we dat dan nog *insubordinatie* kunnen noemen?

Literatuur

- Akatsuka, Noriko (1997). 'On the co-construction of counterfactual reasoning'. *Journal of Pragmatics* 28, 781-794.
- Boogaart, Ronny (2004). "Meet het en je weet het": van gebod naar voorwaarde'. In: Saskia Daalder, Theo Janssen & Jan Noordegraaf (red.). *Taal in verandering*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU; Münster: Nodus Publikationen, 23-37.
- Boogaart, Ronny (2007). 'Conditionele constructies met *moest(en)* en *mocht(en)* in Belgisch-Nederlands en Nederlands-Nederlands'. *Neerlandistiek.nl* 07.05.
- Boogaart, Ronny (2010). 'De verzuchttingsinfinities'. *Vaktaal. Tijdschrift van de LVVN* 23 (3), 9-10.
- Boogaart, Ronny (2012). 'De "als iets, dan niets"-constructie'. *Vaktaal. Tijdschrift van de LVVN* 25 (2/3), 15-17.
- Cornelisse, Paulien (2009). *Taal is zeg maar echt mijn ding*. Amsterdam: Contact.
- Cramwinckel, Tirza (2011). 'De spierbalconditioneel'. Nota bij MA-college, Opleiding Nederlands, Universiteit Leiden.
- Culicover, Peter W. & Ray S. Jackendoff (1997). 'Semantic subordination despite syntactic coordination'. *Linguistic Inquiry* 28, 195-218.
- Daalder, Saskia (1983). 'Aspects of grammatical meaning: the positioning of the Dutch finite verb'. In: R. Jongen, S. de Knop, P.H. Nelde & M.P. Quix (red.). *Sprache, Diskurs und Text*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 60-69.
- Daalder, Saskia (1994). 'Tenzij in irreal conditioneel verband'. In: Ronny Boogaart & Jan Noordegraaf (red.). *Nauwe betrekkingen: voor Theo Janssen bij zijn vijftigste verjaardag*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU; Münster: Nodus Publikationen, 31-38.
- Daalder, Saskia (2009). 'Conditional constructions: The special case of Modern Dutch *mits*'. *Journal of Germanic Linguistics* 21, 231-248.
- Duin, Marieke (2011). *Als deze zijn ook met wanneer kan, wat is het verschil dan? Het verschil tussen wanneer en als*. Masterscriptie, Opleiding Nederlands, Universiteit Leiden.

- E-ANS: <http://www.let.ru.nl/ans/e-ans/>. = Walter Haeseryn e.a. (1997). *Algemene Nederlandse spraakkunst*. Groningen: Martinus Nijhoff/ Deurne: Wolters Plantyn.
- Evans, Nicholas (2007). 'Insubordination and its uses'. In: Irina Nikolaeva (red.). *Finiteness: Theoretical and empirical foundations*. Oxford: Oxford University Press, 366-431.
- Fortuin, Egbert & Ronny Boogaart (2009). 'Imperative as conditional: From constructional to compositional semantics'. *Cognitive Linguistics* 20, 641-673.
- Ginneken, Jac. van (1910). 'Ellipsomanie'. *De nieuwe taalgids* 4, 192-211.
- Huiskes, Mike (2010). *The role of the clause for turn-taking in Dutch conversations*. Utrecht: LOT.
- Jonge, Alma de (2011). *Zolang-ie maar conditioneel is! Een onderzoek naar het conditionele gebruik van zolang*. Bachelorscriptie, Opleiding Nederlands, Universiteit Leiden.
- Lombardi Vallauri, Edoardo (2010). 'Free conditionals in discourse: The forming of a construction'. *Linguisticae Investigationes* 33, 50-85.
- Palmer, Frank R. (1986). *Mood and modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Proeme, Henk (1984). 'Over de Nederlandse imperativus'. *Forum der Letteren* 25, 241-259.
- Reuneker, Alex & Ronny Boogaart (2013). 'De argumentatieve oriëntatie van *het is dat*'. In: Ronny Boogaart & Henrike Jansen (red.). *Studies in taalbeheersing* 4. Assen: Van Gorcum.
- Stirling, Lesley (1999). 'Isolated *if*-clauses in Australian English'. In: P. Collins & D. Lee (red.) *The clause in English. In honour of Rodney Huddleston*. Amsterdam: John Benjamins, 273-294.
- Verbrugge, Sara & Hans Smessaert (2009). 'Als dit niet interessant is, dan weet ik het niet meer: conditionele zinnen en indirecte argumentatie'. In: Wilbert Spooren, Margreet Onrust & José Sanders (red.). *Studies in taalbeheersing* 3. Assen: Van Gorcum, 391-404.
- Verhagen, Arie (2000). "'The girl that promised to become something': An exploration into diachronic subjectification in Dutch'. In: Thomas F. Shannon & Johan P. Snapper (red.). *The Berkeley Conference on Dutch Linguistics 1997: The Dutch Language at the Millennium*. Lanham, MD: University Press of America, 197-208.
- Verhagen, Arie (2005). *Constructions of intersubjectivity*. Oxford: Oxford University Press.
- Verheij, Kim (2010). *Alsof ze ondergeschikt zijn! Bijzinnen zonder hoofdzin: de mogelijkheden in het Nederlands*. Bachelorscriptie, Opleiding Nederlands, Universiteit Leiden.
- Verheij, Kim (2011). *Het verschil tussen als-zinnen en V1-zinnen. Als iemand het weet, ben ik het*. Masterscriptie, Opleiding Nederlands, Universiteit Leiden.
- Verstraete, Jean-Christophe, Sarah D'Hertefelt & An Van Linden (2012). 'A typology of complement insubordination in Dutch'. *Studies in Language* 36, 123-153.
- Vries, Jelle de (2001). *Onze Nederlandse spreektaal*. Den Haag: SDU.